

Leena Kirstinä

Joel Lehtonen ja 1900-luvun alun paratiisiunelmia

Jos ei täällä mökillä tulekaan mistään mitään...niin pitäisi ostaa itselleen toinen paikka!

Rahoilla...kun saisi. [---]

Silloin hän ostaa asumuksen tuolta suuren järven takaa, kylistä, joista hän on syntysisinkin.

Siellä on hyvä...Mutta ostaa ihan syrjästä...ei ole naapureitakaan niin monta kuin täällä. Ainoastaan sopivan matkan päässä, että pääsee helposti juttusille. Mutta ei ihan ikkunan alla paskimassa.

Tuolta hän sen valitsee, vaaroilta...sieltä talot näkyvät peninkulman takaa, niin ihmeellinen on nyt ilma. Ukkosen huurua se lienee. Sellaista kuin savua...mutta ilmassa erottaa kuitenkin kaikki talot etäältä. Ja se huuru se tekee tyynen veden sellaiseksi, että olisi mieli heittäytyä siihen nukkumaan, niin mukavaa se on, valkoinen ja sininen vesi. Ulapalla käy tuskin hienoja väreitä. Ja nuo saaret siellä ikään kuin uivat. Kelluvat... niin kuin vesilinnut. Ja kuvastuvat veteen kuin mitkään untuvat. [---] Niin haaveilee Käkriäinen. Mutta viimein: täytyisi sitä Käkriäisen lähteä tästä töihin. Se jauhosäkki...on noudettava pois metsästä. (Lehtonen 1982, 254.)

Näin lauhtuu lyyriisiin ajatuksiin Käkriäisen voimaton raivo ja poistuu surumieli Könölinillä käynnin jälkeen, ja hän ajattelee itsekseen: ”Mutta, eteenpäin on elävän mieli.”

Eteenpäin, se oli 1900-luvun alun modernisaation johtotähti. Kun haaveiltiin edistyksestä ja kehityksestä, haaveiltiin tulevasta onnelasta Karl Marxin ajatusten siivittämänä. Taiteessa taas uusromantikot ja symbolistit etsivät paratiisia menneisyydestä. Kuvataiteilija Gauguin löysi sen Tahitilta. Suomessa alkuperäisyyden, primitiivisyyden ihailu, johti kultakauden taiteilijat Karjalaan etsimään aitoa suomalaista ihmistä ja kulttuurua. Uneksittiin nietscheläisestä yli-ihmisestä, uudesta vapaasta ihmisestä. Tässä vain muutamia tienviittoja paratiisiin.

Darwinin *Lajien synty* (1859) oli hämmentänyt käsitystä luonnon ja ihmisen välisestä suhteesta, jota *Raamattu* oli pitkälti määritellyt. Suomessa Joel Lehtosen kirjailijakollega Johannes Linnankoski (1869–1913), Darwininsa lukenut uusromantikko kuten hänkin, pohti näytelmässä *Ikuinen taistelu* (1903) keskeistä ongelmaa, mitä se luonto oikeastaan on. Entä ihmisluonto? Entä mikä on ihmisen tulevaisuus? Linnankoski halusi *Ikuisessa taistelussa* visioida tulevaisuutta käyttämällä materiaalina Ensimmäisen Mooseksen kirjan tapahtumaa ja henkilöitä. Ne samat löytyvät myös *Putkinotkosta. Kuvaus laiskasta viinatrokarista ja tubmasta herrasta 1919–1920*, joka on puolestaan luettavissa paitsi kommenttina runebergiläis-topeliaanisiin Suomen kansa

-kuvitelmiin myös Linnankosken utopiaan. Linnankoski kirjoitti ikuisesta taistelusta idealistisella uusromanttisella kaudellaan ja Lehtonen realistisella. Luen seuraavassa *Putkinotkoa Ikuista taistelua* vasten ja yritän selvittää niiden yhtymäkohtia.¹ Lehtonen on näkemykseni mukaan tehnyt Aapeli Muttisesta Linnankosken Aabelin jälkeläisen ja näyttää Juutaksessa 1900-luvun Kainin.

Ikuinen taistelu (1903) kertoo, mitä tapahtuu 25 vuotta syntiinlankeemuksen jälkeen (Linnankoski 1945, 43). Aadamin ja Eevan perhe asustaa miellyttävässä ympäristössä, metsän keskellä hedelmällisellä joenrantaniityllä hyvää elämää eläen, karjaa kasvattaen ja maata viljellen. Omenapuusta, joka ei enää ole vaarallinen puu, kerätään ja syödään hedelmiä. Alkukohtaus esittää allegorian pysähtyneestä agraarisesta idyllistä, jota ihailtiin meilläkin. Kuitenkin Kain on tyytymätön onnen tilaan. Hänen mielestään ei ole oikein, että luomakunnan kruunuksi asetettu ihminen pelkää luontoa, jota hänen pitäisi hallita. Kain säikkyy metsän eläimiä, sarvipäitä laumojia, häilyviä harjoja, hohtavia hampaita ja verenhimoisina kiiluvia silmiä. Aabel ei, sillä hän on karjan kasvattaja. Maanviljelijä Kainille maa, vuori ja metsä puhuvat: ”Irrota siteet ihmisenpoika! Irrota, katko, ratko – ja me palvelemme sinua.” (Linnankoski 1945, 19.) Hän näkee luonnossa pelottavan elämäntaistelun, mutta myös mahdollisuudet valjastaa luonnonvoimat ihmisen käyttöön. Kain ei pelkää käärmettä, koska ei ole nähnyt sitä, eikä usko syntiinlankeemus-myytin sanktioon. Päinvastoin hän ajattelee, että ihminen voi luoda uuden paratiisin työllään. (Mt. 27–29.)

Kain tavoittelee helpotusta raadantaan. Hän on kokenut myös eksistentiaalistisen hädän, tuntenut pyörivänsä elämänvirran ristipyörteissä, sielussa kuin ”kuin kosken kurimo”, eikä Jumala ole kuullut hänen huutoaan. (Mt. 23, 34.) Ahdistus poistuu vain ryhtymällä itse luojaksi. Tästä nietscheläis-darvinistisesta Kainista tulee luonnonvoimien valjastaja, tulenkeksijä kuten Prometheus. Hän uneksii vuorten aarteista, koneista, veturista ja ilmalaivasta. Hän on Ihminen, joka näkee kaikkeusnäkyjä. Kun Kain astuu alas vuorelta Lusiferia tapaamasta eli on kokenut nietscheläisen herätyksen kuin Zarathustra, hän tuntee olevansa maailman herra, Lusiferin sanoin ”ilojen ja riemujen herra”. (Mt. 120–121.) Lusifer on vapauttanut ihmisen toteuttamaan viettejään ja vaittojaan rajatta.

Uhririlanteessa Kain haluaa keinoja kaihtamatta menestyä, mutta mikään ei auta, ei edes Jumalan mielistely. Primitiivireaktion vallassa hän alkaa pillkata ja tahtoo tuhota alttarinsa, jota Aabel ryhtyy suojaamaan omalla ruumiillaan. Kateellinen ja turhautunut Kain raivostuu tästä vielä enemmän. Syntyy tappelu ja tappo kuin vahingossa. Sen jälkeen Adam kiroaa poikansa: ”Siitä lapsia, siitä niitä korvet täyteen, ja tehkööt ne sinulle samoin kuin sinä teit veljellesi.” (Mt. 154–155.)

Kain karkoitetaan korpeen. Sinne häntä seuraa sisarpuoliso Aada, joka odottaa lasta. Kain katuu katkerasti tekoaan ja suree kohtaloaan. Linnankoski ei olisi

optimistinen kansanvalistaja, ellei hänen Kaininsa kokoaisi itseään velisurman jälkeen. Vaimon kannustuksesta hän asettaa itselleen uuden omaehtoisen päämäärän: on elettävä viattoman lapsen puolesta, on kärsittävä tulevaisuuden eteen. (Mt. 177.) Linnankosken *Ikuisessa taistelussa* uskotaan rakkauteen ja kehitykseen: luonto on kesytettävissä, myös ihmisluonto. ”Ken tahtoo maailmaa hallita, hän oppikoon itseänsä hallitsemaan”, sanoo arkkienkeli Mikael Kainille suojelevaa merkkiä piirtäessään (mt. 181).

Lehtonen loi varhaistuotannossaan (*Permissä, Paholaisen viulussa, Villissä, Matalleenassa*)² kaikenkieltäviä Kain-ihmisiä, joilla on Linnankosken Lusiferin sanoin ”Vain yksi elon perusaate on: alas pilvikuvat, pirstaks orjankahleet, luonto vapaaksi – sen eessä kaikki muu on välikappaletta vaan. Kun se on voitettu, he vapaat olkohot ja itse aisansa ohjatkoot.” (Mt. 52, 80.) Lehtosen yltiöromanttiset kapinalliset, ”villit” katkovat sovinnaisuuden kahleita. Pikkuporvarillinen elämäntyö ei sovi nimittäin vapaille hengille. Myöhemmällä kaudellaan Lehtonen kuvaa toisenlaisia villejä, kuten Putkinotkon köyhäläisiä, jotka elävät kulttuurin marginaalissa eivätkä yllä ”porvalien” tapoihin, joten hekin kieltävät niiltä arvon. Halua sosiaaliseen nousuun ei kuitenkaan puutu. Se näkyy esimerkiksi Käkriäisten halussa pukeutua säällisesti. Juutas uneksii hankkivansa tyttärilleen piirongit ja itselleen keinutuolin (Lehtonen 1982, 254). Itsehillintä taas ei kuulu kummankaan lehtoslaisen ihmisryhmän ominaisuuksiin, vaan estoton itseilmaisuu: halut ja toiveet saavat äänen.

Putkinotkon paratiisit

Monien lukijapolvien mielestä Putkinotkon asukkaat ovat ”luonnonlapsia” tai ”metsän-ihmisiä”, koska kertoja kutsuu heitä sillä nimityksellä (mt. esim. 101, 130). Heidän elämäänsä on katsottu muka huumorin sumuverhon takaa ironisin hymyin ylhäältä alaspäin niin kuin kehitysmaiden alkuasukkaita: näin elävät onnelliset villit kuin paratiisissa mistään välittämättä. Luterilaisen työmoraalin hengessä *Putkinotkoa* lukee ovat tuominneet Käkriäisten valtakunnan laiskureiden maaksi. Asiaa on syytä katsoa tarkemmin.

Lehtonen kyseenalaisti realistisella kaudellaan pateettisten kulkurisankareidensa opin elä elämää kysymättä miksi ja miten. Hän osoitti, että ihminen pyrkii aina jotakin ratkaisemaan, sillä elämisessä itsessään on kylliksi haastetta. Siitä on *Putkinotkossakin* kyse. Siellä ei makoilla kuin ruokalevon aikana. Muulloin liikutaan koko ajan. Olemassaolon taistelu pitää liikkeessä. Sivumennen sanoen Lehtonen on kirjallisuutemme klassikoista kenties oivallisin liikkeen kuvaaja, sekä ulkoisen toiminnan että sisäisen. Viljo Tarkianen (1920, 224) ja V. A. Koskenniemi (1920, 30)³ lukivat *Putkinotkoa* vain ihmisiä ulkoapäin kuvaavana teoksena, vaikka siinä kerrotaan paljon etenkin kolmen päähenkilön Aapeli Muttisen, Juutas ja Rosina Käkriäisen havainnoista,

tunteista ja ajatuksista, mutta myös perheen eri-ikäisten lasten. Lehtosen eläytymis-esitys on taiturillista.

Otsasi hiessä sinun pitää leipäsi syömän. Päivänkulkku noudattaa ikivanhaa agraarista järjestystä. Rosinalla, ”indiaanivaimon näköisellä” (mt.111) Eevalla – vihje suomalaisen rodun mongolivikaan – on alituinen kiire, koska on tehtävä emännän työt ja organisoitava kaikki muut toimintaan. Aadamille, Juutakselle, jolle annetaan Neandertalin miehen ulkonäkö – leveä otsa, vankat leuat, karvainen leveä rinta, pitkät kädet ja suuret kämmenet, lyhyet jalat (mt.130) – kiire on kauhistus (”kun ei...kun ei minun anneta olla rauhassa” mt. 135), mutta ei hänkään ole vailla hankkeita. Ihan käskemättä hän käy kokemassa pyydykset ja näin hankkii särvintä pöytään. Hän suunnittelee ja toteuttaa Könölinillä käynnin, jauhonhakumatkan. Hän opastaa lapsiaan ystävällisesti neuvoen työnteossa heinäpellolla. Hän on tosin altis impulsseille ja saattaa uteliaisuuttaan unohtua tutkimaan lapsiensa kanssa vaikka metsäsian pesää, niin että Rosina jää laivalta noutamatta. Mutta hänellä on mielikuvitusta ja rikas ajatusmaailma, joten on väärin puhua pelkästään hänen ”alkeellisista sieluntiloistaan” (Tallgrén 1920).

Käkriäiset asuvat kuten Linnankosken Kainin jälkeläiset, korvessa kyliltä poissa Muttisen houkuttelemina, ja lisääntyvät. Vaikka nimi Putkinotko viittaa rikkakasvustoon ja Kenkkuinniemen jyrkät louhikkoiset ja synkkävarjoiset rannat näyttävät kolkoilta, kertoja⁴ eli henki, joka liikkuu vetten päällä, mutta kartta kädessä, ylistää järvisuutujen ihanuutta äänessään topeliaanista värinä: ”Jos sydänkesällä kiipeilee siellä metsäisillä kukkuloilla, /- / silloin hämmästyy ja huikaistuu. Niin kaunis saattaa se lahti olla, niin lämpöisen sininen väriltään, ja loistava ja riemukas, ettei melkein usko silmiään!”(Mt. 93.)

Luomakunnan asukkaisiin kertoja ei voi olla samalla tavalla varauksettoman tyytyväinen: Köyhä kansa on ”kehittymätöntä, saamatonta, itsepintaisen kulmikasta ja taikauskoistakin, että mieleen johtuu melkeinpä alkeellisin metsäläisyys”. Maa on karua ja asutus vesiesteiden takana, mutta ”kun sivistyskeskusta, kaupunki, on ainoastaan peninkulman päässä.” Hämmästelyssä on huomaavaan piikin sekä kansaa että päättäjiä kohtaan. ”Mutta kaunista on”, huokaa kertoja ja osoittaa, että näkökulmasta riippuu, onko Putkinotko alakuloinen ja vihamielinen vai vehmas ja melko kodikas. (Mt. 92.)

Kun romaanin päivä käynnistyy heinäkuun lopun aamusta, ihanasta kuin aikojen alussa, kertoja todistelee positiivista asennettaan:

Jos kuka tulisi rannalta pihalle, seisoi siinä, ihailisi ulapan heräävää kauneutta ja nousisi mökin nurkalla kasvavan koivun luokse, jonka latvapuoli paistaa aamun kellassa, ja katselisi mäeltä lammelle, sen rinteelle ja niitylle päin, niin näkisi hän paikan sillä taholla vieläkin kauniimpana kuin järven puolelta. Mykevät peltokumpareet, joilla kasvaa millä rehevää perunaa, millä kellastuvaa

ruista tai pehmeämpää kauraa taikka sitäkin vihreämpää ja välkkyvää ohraa, luovat painannekohdissaan tummia varjoja koko pieneen peltoaukeamaan. (Mt. 96.)

Kellanvihreästä maalauksesta kertoja siirtää katseen lampeen ja kuvaa yksityiskohtaisesti auringon säteiden teräslankoja sinisessä ilmassa, koko ajan muotoaan muuttavia hopeisia renkaita veden kalvolla ja ulpukoiden ja lumpeiden seassa pulahtelevia kaloja. Voiko paratiisillinen idylli olla täydellisemmin kuvattu?⁵ Suomalaisemmaksi Putkinotkon paratiisin tekee vielä nautinnollinen yhteissaunominen, jonka jälkeen Lyygia ja Muttinen haluaisivat jäädä ikiajoiksi huvilaparatiisiinsa. Saunan savu on jo Muttisesta sama asia kuin uhrisavu Sebaothille (mt. 369). Ja saunaanhan vihdat kourassa lähtevät Paratiisista karkotetut Aadam ja Eeva Hattulan keskiaikaisen kirkon kuvakertomuksessakin!

Mitä tulee rakennettuun ympäristöön, kertoja ei kaunistele Käkriäisten rähjäisiä asuinsuojia, joista kolkoimmalta näyttää kaukaa musta riihi, mutta ei hän kuvaa Muttisen huvilaakaan ylen ihastuneesti, vaikka se kohoaa kaiken yläpuolelle. Polut näyttävät hänestä kiemurtelevan kauniisti rantaan, mutta hän huomauttaa kuolleista omenapuista, jotka myöhemmin illalla näyttävät rinnettä nousevilta luurangoilta (mt. 417).

Näin korpi ja puutarha, luonto ja paratiisi, asettuvat paikoilleen Putkinotkon maisemassa niin kuin Zacharias Topeliuksen *Maamme*-kirjassa (1875) Metsä-Suomi ja Viljely-Suomi, nämä kaksi toposta, joita Lehtonen on käyttänyt *Permissä*, *Paholaisen viulussa*, *Villissä*, *Mataleenassa* ja *Rakastuneessa rammassa*. Topeliaaninen jaottelu on *Putkinotkossa* epäselvempi kuin niissä, sillä Käkriäisillä peltoläiskät ovat hedelmällisiä. Juutas ja Rosina ihastelevat kauniisti kasvavia peltojaan (mt. mm. 117, 138, 141, 174, 178, 301). Vattupensaat ja loistavat horsmat kaunistavat kiviraunioita ja pihassa rehottavat viini- ja karviaismarjapensaat, vaikka Juutas yrittää niitä hävittää (mt. 141). Muttisen puutarhassa törröttävät kuivuneet paratiisin puut. Putkinotkossa menee siis siltä osin paremmin. Kannattaa kiinnittää huomiota maamerkinä kauas näkyvään, topeliaaniseen koivuun, joka tuon tuostakin mainitaan (mt. 96, 117, 167). Siinä on oma ironiansa, kun koivu suojelee näitä maaemonlapsia ruokalevolla (mt. 285). Romaanin lopussa Ananiaksen ”vahingon laukaus” osuu sattuvasti Muttisen tontilla nimenomaan kotikoivun latvuksiin eikä ”porvaleihin”, sillä Juutaksen onnistuu kääntää ajoissa pyssynpiippu toisaalle (mt. 427).

Paratiisin eläimiin kuuluu tietysti käärme eli mato. Putkinotkossa niistä puhutaan tuon tuostakin. Malakiakselle pitäisi saada matokuuri eli ajaa hänestä käärmeet pois. Leja ja Jopi ovat nähneet käärmeen, jolla on kaksi jalkaa ja korvat (mt. 164). Juutas saa verkosta mateen, jonka viskaa piloillaan anopilleen ruuaksi (mt. 175). Saara ihmettelee markkinateltassa käärmenaista (mt. 203). Rosinasta Lyygia-neiti on pahin käärme,

koska hän voi vaikuttaa itseensä Herraan eli Muttiseen (mt. 322). Juutas muistelee useaan otteeseen käärmeiden tappamistaan (mt. 180–181) ja hännää Svea-neitiä kerptomalla, miten käärme menee lehmään ruhon aukoista, jos vain pannaan menemään (mt. 237). Itsestään Juutas on ketunmyrkyllä ajanut käärmeen, jonka pää oli ollut kuin nyrkki (mt. 395). Korvessa on siis paljon pahoja henkiä. Malakiakselle niitä pukkaa herännyt seksuaalisuus (mt. 163, 400).

Käkriäisen pariskunnan mielessä kaikertaa erityinen mato, pelko. He pelkäävät huhua, että nyt Muttinen aikoo antaa häädön. Koska maa kasvaa, sillä olisi muitakin ottajia. Käkriäisillä on sama huoli kuin Aadamilla ja Eevalla: mitä seurauksia on heidän tottelemattomuudestaan. Kun Muttinen vihdoon saapuu yllättäen Putkinotkoon, Rosina ja Juutas käyttäytyvät kuin esivanhempansa *Raamatussa*: hekin pakoilevat. Rosina ei uskalla mennä tervehtimään, vaan jättää vieraiden vastaanoton lapsille. Juutas jää kurkkimaan nurkan taakse ja pähkäilemään, uskaltaisiko mennä herran silmien eteen, mikä pelottaa vielä saunassakin (mt.392). Pitäisi löytää sopiva sana itsensä verhoksi (mt. 327). Kohtauksen koomisuutta lisää se, että vähän ennen vieraiden tuloa lapset ovat lukeneet katekismusta ja pikku Repekka huutelee: ”Jumala hoi! Älä tule tänne, Jumala hoi, älä tule.” (Mt. 30–307.) Rosina käskää huutamaan lehmää, sillä eihän jumala kuule niin kuin ei kuule Linnankosken näytelmässä Kainiakaan. Mutta Muttinen on kuullut ja ymmärtänyt.

Päinvastoin kuin Jahve, Muttinen ei karkoitakaan Käkriäisiä vaan päättää antaa heille omaksi maan, jotta poistuisi syy, miksi Käkriäiset eivät ole noudattaneet sopimuksia. Juutas on jo nimensä mukaisesti petturi. Käkriäinen on hoitanut vain omia peltojaan, erityisesti tupakkamaataan ja sallinut Rosinalle kaalimaan (mt. 178), vaikka inhoaakin vihanneksia. Muttisen puutarhan hän on jättänyt oman onnensa nojaan. Tehtävien laiminlyönti on selvää kapinaa. Juutas selittää itselleen, ettei häntä saa käyttää hyväksi eikä orjuuttaa. Hän pettää itseään selittämällä sopimusehdot mieleisekseen.

Muttinen on lauhkea herra niin kuin Aabel Linnankosken näytelmässä. Oltuaan ennen – Johannes Salmista lainaten vuodelta 1970 – kuin kolmannen maailman auttaja Guatemalassa, joka tietää mitä kansa tarvitsee, hän on muuttunut. Hän ei halua huonoja välejä kansan kanssa. Hän hyväksyy sen, etteivät hänen paratiisiunelmansa toteudu. Paratiisin muuria, kiviaitaakaan, ei ole saatu kokonaan valmiiksi, rajaa Metsä- ja Puutarha-Suomen välille. (Sihvo 2005, 46–49.) Muttisen elämänpuut ovat kuolleet. Hän alistuu tosiasioille.

Aapeli Muttisen nautinnonhalusta on kirjoitettu paljon, ja häntä on kutsuttu epikurolaiseksi, koska hän kutsuu huvilaansa Tusculumiksi, epikurolaisen runoilijan Horatiuksen tavoin. Hän ei ole kuitenkaan epikurolainen pinnallisessa merkityksessä, vaikka Rosina pilkkaakin Muttisen riippukeinussa makoilua (mt. 194). Oikealle epikurolaiselle korkein nautinto ei ole vegetointia vaan mielenrauhaa, kärsimyksen

puuttumista sekä vapautumista pelosta. Hyvään elämään kuuluu hyveellisyys, ystävyys ja kohtuullisuus nautinnoissa. Näitä hyveitä Muttinen harjoittaa Käkriäisten luona saunoessaan. Koko joukko, niin herrat kuin narrit, tavoittavatkin paratiisillisen olemisen tilan saunassa, viattomassa alastomuudessa, joka on eri asia kuin herrasväen nudismiharrastus, jota Rosina erityisesti paheksuu.

Muttinen jakelee namusia lapsille ja on ystävällinen kuten ennen (mt. 323), toteavat sekä Rosina että Juutas epäluuloisina. He eivät tiedä, että Muttisen Aapelin puutarhahanke on ollut eräänlainen koulu – Epikuroksen koulua kutsuttiin Puutarhaksi – Juutasta on yritetty kehittää porkkanoin ja kepein. Väärin menetelmin. Olisi pitänyt antaa vielä enemmän tukea, sanoo Muttinen Lyygialle. Nyt ei kannata enää kasvatkaa Käkriäisiä. Hän toteaa, ettei ihmisen itsekkyydelle ja omaneduntavoittelulle mahda mitään. Siksi pitää tehdä oikein eli harjoittaa oikeudenmukaisuutta. Epikuroksen mukaan oikeudenmukaisuus perustui ihmisten väliseen sopimukseen siitä, etteivät ihmiset vahingoita toinen toistaan. Muttinen tahtoo välttää konfliktin, joka näyttää ilmeiseltä hänestä jo ennen humaltuneen Ananiaksen ammuskeluakin.

Muttisen ja Käkriäisen suhde on myös muuta kuin isännän ja vuokraviljelijän, sillä he ovat kumpikin torpparien poikia, veljekset niin kuin Kain ja Aabel.⁶ Muttisen osa on parempi – Herra on hänelle suosiollisempi –, koska hänen liiketoimensa ovat laillisia ja yleishyödyllisiä: hän myy valistusta, kirjoja. Hän on sopeutunut yhteiskuntaan eikä tavoitellut liikaa rahaa. (Mt. 195, 338.) *Korpi ja puutarha* -kokoelmasta eli Putkinotkon epilogeista me tiedämme, että Juutaksen uhri ei kelpaa, vaikka hän uhraa itsensä, sairastuu ja kuolee keuhkotautiin viinapannua kylmässä hoideltuaan. Hänet karkoitetaan perheineen omalta maalta. Ja hän kun oli mielessään luvannut hoitaa sitä, jos hän vain sen saisi omakseen, ja esitellyt Muttiselle eri keinoja kehittää maanviljelyä. Nopean rahan toivossa ja suoranaisen kiristyksen alla hän päättää ryhtyä rikolliseksi. Hän pyrkii menestymään keinoista piittaamatta niin kuin Linnankosken Kain. ”Kärsimällähän niistä pahoista pääsee”, perustelee Juutas päätöstään itselleen (Lehtonen 1982, 361). Juutas on pettänyt sekä sanoissa että teoissa, mutta hän tulee itsekin petetyksi ja vielä pahemmin orjuutetuksi. Romaanin viimeisillä riveillä nähdään, miten Mauno Kypenäinen teettää työn Juutaksella ja katsoo itse päältä. Proletaari riistää toista.

Niin kuin *Raamatussa*, kiusaus ryhtyä itse viinatehtailijaksi tulee naiselta, Rosinalta. Patriarkaalista järjestystä on kuitenkin Putkinotkossa sen verran jäljellä, ettei Juutasta saa komennella. Hän on Putkinotkon jumala, parantaja, myrrysmies, jonka täytyy saada päättää itse, ja se on tuskallista. (Mt. mm. 118, 130–131, 139, 235.) Juutakselle myyntimiehen hommat ovat jo tuttuja, viinakeitto ei. Kaupustelu sopii, sillä supliikkimiehenä, ”lupittajana” hän pitää ihmisten kanssa seurustelusta. Tulostakin on syntynyt: on voitu ostaa karjaa ja lapsille vaatteita. Mutta tehtailijaksi ryhtyminen on uutta.

Juutas tajuaa nyt, että jos joutuu kiinni, hän voi menettää kaiken jo ansaitsemansa. Hän osaa arvioida hankkeen vaarallisuutta monipuolisesti, kuvitella itsensä vankilaan jo etukäteen. (Mt. 169, 299, 301.) Ei ihme, että ahdistaa. Päästäkseen pahasta Juutaksella on vähän keinoja: tuhopoltto⁷, mutta hän voittaa kullervoiset taipumuksensa.

Juutas yrittää pitää kiinni tutusta parantajan ja hieman pelottavan myrrysmiehen identiteetistä ja pösäyttelee Könölinin salissa vakuudeksi metsän hajua. Svea-neiti näkeekin Juutaksessa alkuihmisen, jonka uppiniskaista härän päätä tekee mieli silitää, mutta Juutas ei ole yksinkertainen ihminen, vaikkakin oppimaton. (Mt. 242.) Hän on ovela kuin kettu, mutta itsetunto on heikko. Hän pelkää joutumista naurunalaiseksi. Itsetunnon pönkittäminen johtaa kätteettomaan itsekorostukseen ja tyhmän ylpeyteen, hybriikseen. Säkinkannossa hän ei kuitenkaan joudu koko maailman silmissä pilkankohteeksi, ainoastaan kertojan ja itsensä, koska lankeemusta ei näytetä muille kuin lukijalle.

Juutasta moititaan laiskaksi, vaikka hän onkin kova työmies ryhdyttyään. Maanviljelyksen lisäksi hän osaa puusepäntöitä. Rosina tietää, että ongelma on aloitekyvyttömyydessä, ja pelkää sen periytyneen Saaraan ja Ananiakseen. Nykylukijasta Juutaksen vuodenkin kestävä ”nukuttamisen tauti” (mt. 103, 304), joka alkaa kertojan mukaan huolten kasaantumisesta, näyttää vakavalta masennukselta. Sen syyksi sanottaisiin riittämättömyyden tunnetta. Juutas ahdistuu, jos häneltä vaaditaan sellaista, mitä hän ei saa tehtyä yksin. Muttisen palkkaaman apumiehen avulla on saatu rakennetuksi uusi aitta (mt. 422). Näin selittyy surkea remonttiprojekti. Juutas on hyvä isä. Avioparin suhde on kunnossa. (Mt. mm. 115, 117, 385.) Laittomiin puuhiin ryhtyessään Juutas ajattelee paitsi oman työtaakkansa kevennystä ennen muuta omia lapsiaan. *Korven ja puutarhan* novellissa poliisien takaa-ajamana ja kuolemansairaana Juutas selittää itselleen toimintansa motiiveja: hän on vain halunnut antaa lapsilleen paremmat mahdollisuudet elämänalokuun kuin kuka hyvänsä. Hän ajattelee samoin kuin Linnankosken Kain.

Rosina – Uusi Eeva

Naarastiikeri Rosina ei ole mikään kylkiluusta tehty vaikertaja, jota macho-Lusifer moittii, vaan Eevan tytär, joka nousee Aadamia vastaan *Ikuisessa taistelussa* sanoen: ”Sinä olet käskenyt minun vaieta, ja minä olen sinua totellut – mutta nyt en enää vaikene!” (Linnankoski 1945, 157–158). Hän hallitsee äänimaisemaa niin kuin Putkinotkossa kukon virkaa tekevä kana. Rosina on Eeva myös merkityksessä kaiken elävän äiti. Teoksessa kuvataan, miten säksättävä Rosina muuttuu lempeäksi madonnaksi antaessaan rintaa pikku Luukkaalle (Lehtonen 1982, esim. 128) ja hoivaessaan pikku Rebekkaa (mt. 415). Hän osoittaa hellyyttä myös eläimille niin kuin miehensäkin. Rosina on jopa ylpeä lapsistaan, joista pienimpiä Muttisen Lyygia, äiti-

miseen halukas nainen, tahtoo helliä. Hän on moderni siinä, että antaa lapsilleen lapsuuden eikä pakota vieraalle palvelukseen (mt.115).

Rosinalle seksuaalisuus on luonnollista sinänsä. Lehmän astutuskohtaus seksistisine puheineen on hyvä esimerkki. Mutta huoli toimeentulosta panee etsimään keinoja saada oma naisen ruumis hallintaan: 11. lapsi on tulossa. Kun Rosina yrittää saada tietoa ehkäisystä, hän törmää keskiluokan naisen häpeänormiin eikä löydä kieltä, jolla ilmaisisi itseään.⁸ Tässä Lehtonen viittaa 1900-luvun alun ajankohtaiseen keskusteluun naisen seksuaalisuudesta, jota naiskirjailijat käsittelivät paratiisimyytin symbolein, esimerkiksi Aino Kallas *Kirstissä* (1902)⁹ ja Maria Jotuni novellikokoelmassa *Tyttö ruusutarhassa* ja näytelmässä *Tohvelisan Karin rouva*. Vaikka Lehtonen tekee jaon madonnaan ja huoraan *Putkinotkossa*, kertoja paheksuu huolimattonta naista oikeastaan vain lapsiensa hylkäämisen vuoksi ja yhtyy Rosinan huoleen Saaran tulevaisuudesta.

Putkinotko on kirjaimellisesti karkotusparatiisi. Lisääntyminen, ravinnon tarve ja yritys pysyä hengissä ovat elämän pyrkimyksiä, jotka tuottavat huolta Käkriäisille. He eivät ole jaloja eivätkä villejä, koska sellaisia ei ole olemassakaan. Ihmiset ovat aina eläneet ja elävät kulttuurista muutosprosessia keskellä alati muuntautuvaa luontoa, johon he itsekin eläiminä kuuluvat. Elämä lähituntumassa eläinten kanssa näkyy Putkinotkossa, jossa ihmisten puuhia töllistelee lammaskatras, Hurja-koira tai kissa Moksi.

Olemassaolon taistelua käydään joka hetki. Esimerkki aamiaispöydästä: kärpäset pörräävät mustana laumana pyrkien ruokailijoiden korviin ja silmiin. Ananias suutahtelee niille, mutta pikku Repekalla ei ole aikaa kärpäksille, sillä hänen on vaikea ehtiä viilikupille. Repekka pelästyy, jääkö hän vaille ruokaa, ja nähtyään kauneimman kokkelin Jopin suussa, lyö tätä päin naamaa lusikallaan. Jopi antaa takaisin. Perunakuppi kaatuu. Topi kiroilee, ja pippurinen Sanelma polkee jalkaa, noituu Esterille, alkaa viskoa kaikkea mahdollista pöydältä alas, kun Topi kutsuu häntä Syhelmäksi. Topi paiskii Sannikkaa potaiteilla. Mummo kauhistelee ihmislasteri ryhtymistä eläimiksi ja lopulta Rosina hypähtää paikaltaan kapalolapsi sylissään ja huutaa: ”Minä... nyljen teidät kaikki tupelle. Kuin ankerit!” (Mt. 142–144.) Kuinka monta kertaa päivän aikana kuuluukaan jonkun suusta repliikki: ”Minä tapan” alkaen pikku Repekan sanoista ”Mie tapan tuon kittan” (mt. 122), koska se on raapinut häntä. Ihmisten ja eläinten yhteiselo tuottaa chaplinmaisia ketjureaktioita¹⁰, auditiivis-visuaalisia farssi-kohtauksia, äänekkäitä performansseja.

Putkinotko saavutti aikanaan laajan hyväksynnän, jos ja kun sitä ei luettu poliittisena teoksena (esim. Koskenniemi 1920, Palola 1920). Nykylukijan mielestä se on poliittisempi kuin mikään tendenssiromaani. Siitä näkyy hyvin se, mitä yhteiskuntasopimuksia oli ennen sisällissotaa tekemättä kansan olojen parantamiseksi: puutui sosiaaliturva, koulutus, terveydenhuolto, ehkäisyvalistus. Sääty-yhteiskunta on kolonialisoinut maaseudun köyhät.¹¹ Se on eriarvoistava yhteiskuntamuoto, joka ei

anna samoja mahdollisuuksia kaikille vaurastua laillisin keinoin. Totta, Lehtonen ei propagoi mitään poliittista suuntausta, vaan näyttää tilanteita. Kaikki lähtee Putkinotkon kerronnassa aistihavainnoista, joihin epikurolainen tietoteoria perustuu. Sen jälkeen tulkitaan ilmiöitä eri näkökulmista, eri käsitysten valossa. Näin syntyy kerroksellinen tulkinta *Putkinotkon* kansasta, korvesta ja puutarhasta.

Mitä tulee paratiisiunelmiin, ne ovat ikuisia, mutta niiden toteuttaminen on mahdotonta niin kauan kuin darvinistiset lait vallitsevat yhteiskunnassa eivätkä pätevät yhteiskuntasopimukset, jotka mahdollistaisivat oikeudenmukaisuuden toteutumisen.

15.8.2009 Savonlinna, Putkinotko-seminaari

Viitteet

¹ Muutoinkin Lehtosella ja Linnankoskella on kirjailijoina kosketuspintaa. *Laulu tulipunaisesta kukasta* ilmestyi samana vuonna kuin *Mataleena* (1905), kumpikin oli uusromantiikan tulevia klassikoita. Kumpikin kääntyi realismiin. Lehtonen arvosti suuresti Linnankosken *Pakolaisia*.

Lehtonen oli lyhyen aikaa toimittajana Linnankosken lehdessä Porvoossa, mutta hän ei sopeutunut sen kansanvalistuslinjaan. (Tarkka 2009, 192, 49, 75.) Ikuinen taistelu voisi olla Lehtosen viimeisen suurromaanin otsikko, koska *Henkien taistelussa* kerrotaan, mitä tarkoittaa Lusiferin julistama ikuinen sota rahakapitalistisessa maailmassa. Lusifer sanoo olevansa realisti, kuten Lehtosen Viksari, eikä usko arkkienkeli Mikaelin ennustuksiin rauhan ajasta.

² Ruotsissa 1800-luvun ”nittiotalismen” ja Suomessa uusromantiikka tuottivat nationalismiin ja individualismiin. Hamsunin *Pan*, Lagerlöfin *Gösta Berlingin taru* ja Nietzsche vaikuttivat Suomessakin. ”Egensjäl-folksjäl-stamsjäl”-ketjutuksen keksi Ola Hansson. Vastakohtat kietoutuivat toisiinsa niin kuin Kaanassa erämaa ja viinitarhat, kirjoittaa nittiotalistien tyylistä Erik Ekelund. Ruotsissa se oli aristokraattista, Suomessa demokraattisempaa, koska etsittiin alkukantaisia yhteiskunnan kerrostumia kaukaisilta ajoilta. Ruotsissa syntyi herraskartanon romantiikka, Suomessa savupirtin. Lehtosen tuotannossa henkilöhahmot ovat nietzscheläisiä, yli-ihmistyyppisiä ja sitomattomia luonnonvoimia, liinaharjaisia Kullervoita. (Ekelund 1937, 370–372.)

³V. A. Koskenniemi kiinnittää huomiota Lehtosen lapsipsykologisiin ansioihin. Aiheeltaan romaani on hänestä vaatimaton. (Koskenniemi 1920, 30–31.)

⁴ Monet tutkijat (Maija Lehtonen 2002, Aarne Kinnunen 2005) ennen minua ovat jo huomauttaneet, että *Putkinotkossa* kertoja toimii maantieteilijän tapaan niin kuin Topelius esittelemällä seudun. Tarkka (1977) täsmentää Lehtosen kertojan analyysia vertaamalla sitä Kiven topografiseen kyläkuvaukseen.

⁵ Aarne Kinnunen (2005, 137–139) kiinnittää huomiota luonnon paratiisilliseen kauneuteen, joka vetoaa Muttiseen ja Lyygiaan, sekä Juutaksen haaveiluun.

⁶ Muttisen nimi tulee mutta-sanan käytöstä, mutta kyllä Juutaskin ”mutittelee” (mt. 293).

⁷ Juutakselle on ahdistuksen hetkellä useinkin mielessä tuhopolton ajatus (Lehtonen 1982, 109, 250, 303), ja Rosina on huolissaan (mt. 304), kun Juutas säntää Mauno Kypenäisen kanssa keskusteltuaan metsään. Toisaalta metsään meno on helpotusta tuottava keino (mt. esim. 131).

⁸ Rosina ajattelee ehkäisyä useasti ja saunassa itkien kysyy neuvoa Lyygialta. Lyygia, jolle

Muttinen ei suo lasta, kiertää aiheen, koska pelkää Rosinan juoruilua. (Mt. mm. 114, 192, 410.)

⁹ Ks. Kukku Melkkaan (1997) erinomainen analyysi Kallaksen *Kirstistä*.

¹⁰ Aarne Kinnunen (2005, 41–44) on kiinnittänyt huomiota erityisesti ”determinoituihin kulkueisiin”.

¹¹ Pekka Tarkka kirjoitti imperialismin ja kehitysopin artikkelissaan ”Lehtosen Putkinotko-sarja kertoo miten imperialismi tuli Savoan. Paha maailma kosketti metsien miesten viatonta heimoa”. *Helsingin Sanomat* 24.4.1977. Päädyin toista tietä samantapaisiin ajatuksiin.

Lähteet

- EKELUND, ERIK 1937: Världen och fågelnästet. *Ord och Bild* n:o 24 1937, 369–381.
- KINNUNEN, AARNE 2005: *Talo ilmassa. Joel Lehtosen Putkinotko*. Helsinki: WSOY.
- KOSKENNIEMI, VEIKKO ANTERO 1920: Joel Lehtonen: Putkinotkon metsäläiset. Kuvaus laiskasta viinatrokarista ja hänen ahkerasta akastaan. *Aika* 1920.
- LEHTONEN, JOEL 1982/1919–1920: *Putkinotko. Kuvaus laiskasta viinatrokarista ja tuh-masta herrasta 1919–1920. – Valitut teokset*. Toim. Pekka Tarkka. Helsinki: Otava, 89–432.
- LEHTONEN, JOEL 1982/1923: Putkinotkon epilojeja. *Valitut teokset 4*. Toim. Pekka Tarkka. Helsinki: Otava.
- LEHTONEN, MAIJA 2002: *Aaveita ja enkeleitä, lapsia ja sankareita. Näkökulmia Topeliukseen*. Saarijärvi.
- LINNANKOSKI, JOHANNES 1945/1903: *Ikuinen taistelu. Näytelmä. – Kootut teokset I*. Porvoo Helsinki: WSOY, 5–196.
- MELKAS, KUKKU 1997: *Ruumiin halu ja sielun säädyllyisyys. Aino Kallaksen Kirsti murros-ajan naisena*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- PALOLA, EINO 1920: Joel Lehtonen. Putkinotkon herrastelijat. Lisiä herra Aapeli Muttisesta ja hänen rakkaistaan. *Uusi Suomi*. 30.V. 1920.
- SALMINEN, JOHANNES 1970: Reflexer. *HBL* 21.3.1970.
- SIHVO, HANNES 2005: Ryytimaita, puutarhoja ja puistoja kirjallisuudessamme. *Puistot ja puutarhat. Suomalainen puutarhaperinne*. Toim. Anna-Maija Halme. Helsinki: Suomen Kotiseutuliitto, 40–53.
- TALLGRÉN, ANNA-MARIA 1920: Kirjallisuutta. Joel Lehtonen. Putkinotkon herrastelijat. Lisiä herra Aapeli Muttisesta ja hänen rakkaistaan. *Helsingin Sanomat*. 5.6.1920.
- TARKIAINEN, VILJO 1920: Joel Lehtonen, *Putkinotkon herrastelijat*. Lisiä herra Aapeli Muttisesta ja hänen rakkaistaan. *Valvoja* 4/1920, 223–224.
- TARKKA, PEKKA 1977: Lehtosen trilogia kertoo miten imperialismi tuli Savoan. Paha maailma kosketti metsien viatonta heimoa. *Helsingin Sanomat* 24.4.1977.
- TARKKA, PEKKA 1977: *Putkinotkon tausta. Joel Lehtosen henkilöt 1901–1923*. Helsinki: Otava.
- TARKKA, PEKKA 2009: *Joel Lehtonen. Vuodet 1881–1917*. Helsinki: Otava.